

การสร้างตัวตนของนักสิ่งแวดล้อม

The Construction of Environmental Subject

นางสาวเบญจวรรณ อุทัยมาย์

นิสิตพัฒนศึกษาศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการสร้างตัวตนของนักสิ่งแวดล้อมจากการทำงานของอำนาจในรูปชีวะการเมือง บนพื้นฐานของการบริหารจัดการชีวิตด้วยวิธีการของเทคโนโลยีแห่งตัวตน เพื่อสร้างความเป็นจริงของสิ่งแวดล้อมที่ถูกผลิตจากภาคปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคม อันเป็นเหตุการณ์ในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อม (Series of event) ตามแนวทางของอรุณ อกราวอล ได้แก่ การจัดสรรทรัพยากรที่เป็นธรรม (Allocation) การติดตามตรวจสอบ (Monitoring) การแทรกแซง (Sanctioning) และการตัดสินโทษ (Adjudication) ซึ่งทำให้เกิดตัวตนของนักสิ่งแวดล้อมจากเรื่องเล่าประสบการณ์ชีวิตด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านที่เป็นคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทองและบุคคลแวดล้อม จำนวน 15 คน โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากการสร้างบทสนทนาตามแนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้าง เพื่อนำมาวิเคราะห์ให้เห็นประเด็นหลักของเรื่องราวต่างๆ จากผู้เล่าหลายๆ คน จากนั้นจึงทำการสร้างเรื่องราวความเป็นนักสิ่งแวดล้อมขึ้นมาใหม่จากเรื่องเล่าเหล่านั้น ผลการวิจัยพบว่า ปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมสามารถบ่มเพาะความเป็นนักสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนท้องถิ่นขึ้นมาได้ จากการทำงานของอำนาจในรูปของการกำหนดกฎเกณฑ์การจัดการสิ่งแวดล้อมโดยคณะกรรมการป่าชุมชนซึ่งเชื่อมโยงกับความรู้ที่เกิดจากการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานสั่งสมเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา จนกลายเป็นความจริงที่ชุมชนให้การยอมรับ ซึ่งความจริงดังกล่าวได้เข้ากำกับตัวตนของชาวบ้านและสร้างนักสิ่งแวดล้อมที่มีลักษณะเฉพาะขึ้นมา

คำสำคัญ : Foucault, ชีวะการเมือง, การบริหารจัดการชีวิต, เทคโนโลยีแห่งตัวตน, การศึกษาเรื่องเล่า

Abstract

This research aimed at studying the environmentalist's subjectification process through the working of bio-politics base on governmentality by the means of technologies of the self. For making the environmental reality, produced by social practices such as the series of event; resource allocation, monitoring, sanctioning and adjudication, that emerging subjective environmentalists. Through narrative approach. The 15 participants, the member of Khoa Raow Thian Thong Forest Committee, researched by the semi-structured dialogue. To categorize the collective data to be key themes. After that, making the story telling of environmentalist. The findings revealed that the Forest Committee's regulation and the local knowledge can create the community's environmental reality, which is shaping the unique environmental subject.

Keywords: Foucault, Bio-politics, Governmentality, Technology of the self, Narrative Approach

บทนำ

ในทศวรรษหลายสิบปีที่ผ่านมาตั้งแต่ประเทศไทยรับแนวคิดการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยและเน้นการสร้าง ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเป็นทิศทางในการพัฒนาประเทศ ทรัพยากรธรรมชาติถูกนำมาใช้เพื่อตอบสนองการ ผลิตในระบบอุตสาหกรรมและระบบตลาดเพื่อตอบสนองนโยบายการพัฒนาประเทศที่มีเป้าหมายเพิ่มตัวเลขรายได้ ประชาชาติและดัชนีชี้วัดความเจริญทางเศรษฐกิจ ชุมชนมักได้รับผลกระทบโดยตรงจากแนวคิดการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติของรัฐซึ่งใช้วิธีการขยายอำนาจเข้าควบคุมพื้นที่และทรัพยากรในพื้นที่ซึ่งส่งผลกระทบต่อชีวิตของประชาชนใน ท้องถิ่นโดยยึดหลักจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ได้ผลตอบแทนสูงสุดในเชิงพาณิชย์ โดยใช้อำนาจ จัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์แต่เพียงฝ่ายเดียว ด้วยการบัญญัติกฎหมายควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรออกเป็นเขต พื้นที่เฉพาะ (Zoning) โดยไม่รับรองการใช้ประโยชน์ในลักษณะอื่นๆ ในแต่ละเขต การบังคับใช้ป่าสงวนแห่งชาติ อุทยาน แห่งชาติ หรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า การจัดการดังกล่าวจึงเน้นหลักการกีดกันบุคคลหรือการใช้ประโยชน์ชนิดอื่นออกไป จากเขตพื้นที่นั้น ดังเช่นกรณีของการจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่บีบบังคับให้ชุมชนหลายแห่งอพยพโยกย้ายออกจากพื้นที่ ไปอยู่ที่อื่น นโยบายดังกล่าวย่อมกระทบต่อความมั่นคงในการถือครองที่ดิน การดำรงชีวิตและความอยู่รอดของคนใน ชุมชนท้องถิ่น ในที่นี้ นักสิ่งแวดล้อมหรือชุมชนอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามความหมายของรัฐจึงหมายถึงพลเมืองดีซึ่งปฏิบัติ ตามกฎหมายที่รัฐบัญญัติ ด้วยการอพยพออกจากพื้นที่ซึ่งรัฐกำหนดเขตให้เป็นพื้นที่ป่าที่ไม่อนุญาตให้ประชาชนเข้าไปใช้ ประโยชน์ในลักษณะอื่นนอกเหนือจากที่กฎหมายกำหนดอำนาจหน้าที่ไว้ มีผลให้คนในชุมชนท้องถิ่นแทบจะไม่ได้มีส่วน ร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม การกีดกันประชาชนออกจากพื้นที่ป่าเพื่อให้การจัดสรร ทรัพยากรของรัฐเป็นไปอย่างผูกขาด กลับไม่ประสบผลสำเร็จในการรักษาจำนวนผืนป่าและดำรงความหลากหลายของ ระบบนิเวศนี้ไว้ได้อย่างเหมาะสม

การกำกับควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบใหม่ของรัฐ จึงเริ่มต้นขึ้นจากความเชื่อที่ว่า ประชากรคือทรัพยากรทางการเมืองที่ไม่สามารถจัดการหรือเข้าควบคุมจากกลไกที่เป็นทางการของรัฐได้ในระยะยาว กล ยุทธ์การกำกับควบคุมได้เปลี่ยนรูปจากการใช้อำนาจและกลไกที่เป็นทางการของรัฐด้วยการจับกุม คุมขังหรือการลงโทษ ตามกระบวนการทางกฎหมายต่อผู้บุกรุกทำลายสิ่งแวดล้อม ไปสู่การสร้างความสำเร็จว่าการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมภายใน ชุมชนด้วยตนเองเป็นสิ่งที่ดี การยินยอมเชื่อฟังหรือเห็นชอบต่อนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมของรัฐ ซึ่งแสดงออกจากทัศนคติ พฤติกรรมและการพูดถึงความสำคัญของการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชนโดยปราศจากข้อสงสัย ด้วยการปลูกฝังหรือ สร้างจิตสำนึกรับผิดชอบด้านสิ่งแวดล้อมให้กับชาวบ้านในชุมชนช่วยกันสอดส่องดูแลทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน ของตนเอง มอบอำนาจหน้าที่ให้ชุมชนดูแลและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ด้วยตนเอง โดยการให้อิสระภาพในการคิด สร้างสรรค์วิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านร่วมกับธรรมชาติด้วยความเคารพในสิทธิ ภูมิปัญญา และแบบแผนการจัดการ ด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชนของพวกเขา การกำกับควบคุมรูปแบบใหม่ของรัฐปฏิบัติการผ่านการทำงานร่วมกันของความรู้ กับอำนาจด้านสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลให้เกิดความรู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม (Subjectivity) เข้ากำกับพฤติกรรมด้านสิ่งแวดล้อม ของชาวบ้านภายในชุมชน จึงเป็นการปกครองตนเองที่เรียกว่า “การบริหารจัดการชีวิต” (Governmentality) ซึ่ง แตกต่างจากการปกครองโดยตรงของรัฐผ่านกลไกการเมือง-กฎหมายซึ่งเป็นพลังอำนาจที่อยู่ภายนอกเข้ากำกับควบคุม พฤติกรรมของประชากร แต่จิตสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ความหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนของ ตนเองเป็นการกำกับควบคุมที่มาจากภายในของบุคคลระดับจิตใจจึงเป็นการทำงานของอำนาจที่มีความลึกซึ้งและเข้มข้น อย่างยิ่ง

สิ่งที่การวิจัยนี้ต้องการนำเสนอและวิเคราะห์ให้เห็นคือ การสร้างตัวตนของนักสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนท้องถิ่น ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หากแต่เป็นการสร้างขึ้นของการทำงานร่วมกันระหว่างความรู้กับอำนาจด้าน สิ่งแวดล้อมที่สร้างความเป็นนักสิ่งแวดล้อมขึ้นมา การศึกษาการสร้างตัวตนของนักสิ่งแวดล้อมจะทำให้เห็นถึง

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นที่เปลี่ยนรูปไปและอำนาจของความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมที่แพร่กระจายและไหลเวียนอย่างเข้มข้นอยู่บนร่างกายและจิตใจของชาวบ้านรวมถึงอาณาบริเวณภายในชุมชนได้อย่างเป็นธรรมชาติ ผ่านการทำงานของหน่วยงานที่กำกับดูแลด้านสิ่งแวดล้อมทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน สร้างแรงบันดาลใจให้ชาวบ้านจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนและแสวงหาวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนด้วยตนเอง เปิดช่องทางให้อำนาจเข้าไปทำงานอยู่ในพื้นที่ของสิ่งแวดล้อมได้อย่างชอบธรรม สร้างระบอบแห่งความเป็นจริงด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับวิถีของชุมชนและแนวทางกำกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน เพื่อสนองตอบต่อจุดมุ่งหมายของความรู้ซึ่งมีอำนาจกำกับอยู่เบื้องหลังด้วยการขยายอาณาบริเวณทางการปกครองเข้าไปภายในชุมชนได้อย่างแยบยล

วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นปฏิบัติการทางอำนาจในรูปของชีวะการเมือง บนพื้นฐานของการบริหารจัดการชีวิตด้วยวิธีการของเทคโนโลยีแห่งตัวตน เพื่อสร้างความเป็นจริงของสิ่งแวดล้อมที่ถูกผลิตจากภาคปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคม อันจะทำให้เกิดตัวตนของนักสิ่งแวดล้อม

กรอบแนวคิดของการวิจัย

รัฐในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนการทำงานของอำนาจอภิปotent มาสู่การปกครองด้วยเทคนิควิธีการของการปกครองมากขึ้น หรือที่เรียกว่า “การบริหารจัดการชีวิต” ซึ่งมุ่งเน้นการใช้อำนาจเข้าจัดการกระทำต่อชีวิตและสร้าง “ประชากร” ให้มีคุณลักษณะตามความต้องการของรัฐ โดยปรับเปลี่ยนการใช้อำนาจมาสู่การนำทางปฏิบัติ (Conduct of conduct) และพัฒนาชีวะการเมือง (Bio-politics) ขึ้นเพื่อเป็น “ศิลปะแห่งการปกครอง” ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างเครือข่ายของอำนาจ ปฏิบัติการของความรู้และตัวตนของนักสิ่งแวดล้อม เพราะชีวะการเมืองคืออำนาจของการปกครองที่ขยายออกจากพื้นที่ทางการเมืองซึ่งรวมศูนย์กลางอยู่ที่รัฐ ระบบราชการและสถาบันที่เป็นทางการ ผ่านการใช้กลไกของการเมือง-กฎหมายซึ่งเป็นอำนาจเชิงวินัยที่มุ่งกระทำต่อปัจเจก เปลี่ยนรูปไปสู่วิธีการที่รัฐเข้าไปจัดการเอื้ออำนวยและสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของประชากรโดยมีเป้าหมายเพื่อกำกับควบคุมประชากรทั้งหมดด้วยการกำหนดกฎเกณฑ์การดำเนินชีวิตในทุกมิติซึ่งครอบคลุมอาณาบริเวณทั้งพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะ รัฐทำหน้าที่เข้ากำกับควบคุมอัตราการเกิด การตายและการเจ็บป่วย เพื่อพิจารณาว่าควรเพิ่มหรือลดจำนวนประชากรเท่าใดให้สมดุลกับปริมาณทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ รวมไปถึงการประกาศพื้นที่อุทยานแห่งชาติ เขตอนุรักษ์พันธุ์พืชและสัตว์ป่า เขตพื้นที่ป่าสงวน หรือเขตป่าชุมชน ผ่านความรู้ทางด้านสิ่งแวดล้อม วนศาสตร์ ภูมิศาสตร์และสถิติ เพื่อจัดจำแนกพื้นที่ พันธุ์พืชและสัตว์ จากนั้นจึงสร้างปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมผ่านสถาบันที่เกี่ยวข้องเพื่อจัดการให้เป็นไปในทิศทางที่รัฐต้องการ วิเคราะห์วิธีการดำเนินชีวิตของประชากร ด้วยการจัดระเบียบการกำกับควบคุมประชากรผ่านการสร้างความเป็นจริงเข้ากำกับจิตใจและร่างกายของพวกเขา ชีวะการเมืองจึงเป็นรูปแบบการใช้ชีวิต (Life style) ที่เกิดขึ้นภายใต้สถานะของการดำเนินชีวิตทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นเงื่อนไขในการดำรงชีวิต ด้วยเหตุนี้ชีวะการเมืองจึงเข้าสู่พื้นที่การใช้ชีวิตของประชากรได้ครบถ้วนที่อำนาจสามารถชอกชอนไปถึงได้และเป็นอำนาจที่เข้ากำกับควบคุมประชากรได้ตลอดทั้งชีวิต ในห้วงเวลาที่รัฐจำเป็นต้องแสวงหา “เหตุผลแห่งรัฐ” เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้ากำกับควบคุมประชากร โดยสร้างการนำทางปฏิบัติว่าสิ่งที่รัฐเข้าดูแลประชากรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในขณะนั้น และกำหนดว่าประชากรควรมีคุณลักษณะเช่นใด สร้างปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อก่อรูปความเป็นจริงเข้ากำกับความคิดและควบคุมพฤติกรรมของชาวบ้านภายในชุมชนให้กลายเป็นนักสิ่งแวดล้อมที่รัฐต้องการ รัฐได้ปรับเปลี่ยนตัวเองเพื่อสร้างความมั่นคงและดำรงรักษาอำนาจการปกครอง ด้วยการสร้างบรรทัดฐานในการใช้ชีวิตของประชากรซึ่งก็คือบรรทัดฐานจากชีวะการเมืองนั่นเอง

การทำงานของชีวะการเมืองบนพื้นฐานของการบริหารจัดการชีวิตด้านสิ่งแวดล้อม (Green Governmentality) ในที่นี้ คือ การสร้าง “ความเป็นสิ่งแวดล้อม” ขึ้นมา จากการกำหนดความเป็นจริงหรือความหมายให้กับสิ่งแวดล้อม เชื่อมโยงกับเทคนิควิธีทางการปกครองในระดับต่างๆ แทรกซึมเข้าจัดระบบกิจกรรมหรือการกระทำต่อสิ่งแวดล้อม ของประชากร สิ่งแวดล้อมได้กลายเป็นพื้นที่เป้าหมายที่ถูกตรวจตราด้วยกลยุทธ์ทางการปกครอง เพื่อกำกับควบคุมพื้นที่ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการกำหนดนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม นั่นคือการสร้างและการบังคับใช้ภาคปฏิบัติการของระบอบแห่งความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อม สร้างปฏิบัติการที่มีความชอบธรรมเพื่อแผ่ขยายอำนาจเข้าสู่วิถีชีวิตและพื้นที่อยู่อาศัยของ สิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ในเมือง ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ รวมถึงพื้นที่ผลิตทางการเกษตร (Luke, 1995 p.64; Rutherford, 2007 p. 298) ดังเช่นการกำหนดนโยบายปศุสัตว์แห่งชาติของอังกฤษ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการทำงานของชีวะอำนาจที่ สร้างความเป็นจริงด้านเกษตรกรรมผ่านการจัดเก็บข้อมูลทางสถิติและการทำงานของบริหารจัดการชีวิตที่เข้ากำกับ ควบคุมวิถีชีวิตของประชากรทางอ้อม ผ่านกลไกที่เสริมสร้างความเชื่อมั่นว่าพวกเขาสามารถปกครองตนเองได้ เพราะ การจัดเก็บข้อมูลวิถีการผลิตด้านเกษตรกรรมของประชากร ทำให้วิถีชีวิตประจำวันของพวกเขามองเห็นชัดเจนขึ้นและ สามารถคาดการณ์ได้ ผลของการจัดการพื้นที่ทางการเกษตรให้ป็นรูปธรรมได้เปิดช่องให้ภาคเกษตรกรรมผนวก รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของภาคเศรษฐกิจผ่านนโยบาย “ปศุสัตว์แห่งชาติ” (National farm) ประสบผลอย่างง่ายดาย เมื่อ ชีวะการเมืองเข้าสู่วิถีชีวิตของประชากรภายใต้ขอบเขตทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและเกษตรกรรม จึงเป็นเงื่อนไขของการดำรงชีวิตของมนุษย์ (Murdoch & Ward, 1997 p. 307)

เช่นเดียวกับปฏิบัติการของอำนาจที่ซับซ้อนและหลากหลายซึ่งดำรงอยู่ในเครือข่ายของสถาบันและ กระบวนการใช้อำนาจของรัฐสามารถสืบคลานเข้ากำกับการใช้ชีวิตของประชาชนผ่านปฏิบัติการด้านการจัดการ สิ่งแวดล้อมด้วยวิธีการต่างๆ สะดวกรวดเร็วและสามารถกลืนกลายเข้ากับวิถีชีวิตประจำวันของประชาชนได้อย่างเป็น ธรรมชาติ ดังเช่น การรณรงค์ให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของการลดการใช้พลังงานและรักษาสิ่งแวดล้อมด้วย ตนเอง โดยวางแผนทางปฏิบัติที่สามารถทำได้ในชีวิตประจำวัน อาทิ การใช้อุปกรณ์ไฟฟ้าที่มีฉลากประหยัดไฟฟ้า การปิด เครื่องใช้ไฟฟ้าที่ไม่จำเป็นภายในบ้านหรือสำนักงาน การตรวจตราถอดปลั๊กไฟก่อนออกจากบ้าน การปรับลดอุณหภูมิ เครื่องปรับอากาศ การใช้ยานพาหนะร่วมกันเมื่อไปทางเดียวกันหรือการส่งเสริมให้ใช้ระบบขนส่งมวลชน การรณรงค์ โครงการทิวทัศน์ เพื่อลดการทิ้งขยะไม่เป็นที่เป็นที่ในสถานที่สาธารณะ การส่งเสริมให้มีการคัดแยกขยะเพื่อนำกลับมาใช้ใหม่ และการใช้ถุงผ้าจ่ายตลาด รวมถึงการรณรงค์ให้ประชาชนบริโภคพืชผักอินทรีย์ซึ่งปลอดสารพิษ แม้ว่าโครงการรักษา สิ่งแวดล้อมด้านต่างๆ จะมีวัตถุประสงค์แตกต่างกันผ่านกลวิธีแพร่ความจริงในรูปแบบที่ต่างกัน หากมีเป้าประสงค์เดียวกัน คือทำให้ปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมแทรกซึมเข้าสู่วิถีชีวิตของผู้คนเปิดช่องให้ความรู้และความจริงด้านการ จัดการสิ่งแวดล้อมเข้าจัดการ ตรวจตราและกำกับควบคุมพวกเขา ให้กลายเป็นผู้ที่มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม จากการตระหนักรู้หรือเชื่อว่าตนเองมีบทบาทสำคัญในการปกป้องมิให้สิ่งแวดล้อมภายในสังคมเสื่อมโทรมลงได้

การสร้างพลเมืองที่รับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมด้วยเทคนิควิธีดังกล่าว แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวตนกับ ความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นภายในวิถีชีวิตประจำวัน เพราะความรู้และความจริงดังกล่าวสามารถเปลี่ยน ความเชื่อด้านสิ่งแวดล้อมของบุคคลที่นำมาสู่การกำกับพฤติกรรมที่มีต่อสิ่งแวดล้อมได้ เนื่องจากตัวตน (Self) เป็นแต่ เพียงรูปแบบที่ว่างเปล่ารอคอยการเติมเต็มให้สมบูรณ์และไม่มีเพียงรูปแบบเดียว ดังนั้น บุคคลจึงสามารถปรับเปลี่ยน ตนเองให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัย เพราะตัวตนเป็นผลผลิตของสังคมและ วัฒนธรรมที่ตนเองดำรงอยู่ ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ (Danaher, Schirato and Webb, 2000 p. 116) แต่ การนำเสนอตัวตนอยู่ภายใต้เกมส์แห่งความเป็นจริง (Games of truth) และแบบแผนของความรู้ซึ่งแปรเปลี่ยนเป็น อำนาจในการกำหนดตัวตนของบุคคลในลักษณะคงที่หรือปรับเปลี่ยนตัวตนไปสู่รูปแบบใหม่ได้ตลอดเวลา ส่วนการที่เรา จะรับรู้ตัวตนของบุคคลเป็นเช่นไร ให้พิจารณาจากความเป็นอัตบุคคล (Subject) ของบุคคลนั้น ซึ่งถูกก่อรูปขึ้นภายใน

บริบทและช่วงเวลาหนึ่ง และจะเปลี่ยนแปลงไปตามตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของบุคคลนั้น (Subject position) เพราะอัตบุคคลคือผลผลิตของวาทกรรมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อัตบุคคลจึงปรากฏรูปออกมาหลากหลายลักษณะ และแตกต่างกันออกไปตามตำแหน่งแห่งที่ของอัตบุคคลต่างๆ ที่สามารถเป็นไปได้ในบริบททางประวัติศาสตร์สังคมของเรา (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2555 หน้า 99-100)

แม้ว่าอัตบุคคลจะสัมพันธ์กับบริบททางสังคม วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมทางสังคมซึ่งเป็นพื้นฐานของการเกิดขึ้นของอัตบุคคลให้ปรากฏรูปออกมาหลากหลายลักษณะ อย่างไรก็ตาม พูโกต์เห็นว่า มนุษย์ล้วนมีแง่มุมสองด้านอยู่ภายในตัวเอง กล่าวคือ ด้านหนึ่งมนุษย์ตกอยู่ภายใต้โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมที่มากำกับควบคุมตนเอง ทว่าอีกด้านหนึ่งมนุษย์สามารถมีอิสระในการแสวงหาและเข้าถึงความรู้ของสรรพสิ่งต่างๆ ด้วยตนเองหรือควบคุมตนเองได้ (Foucault, 1983 p. 212) ซึ่งเป็นการสร้างตัวตนของบุคคลที่สัมพันธ์กับความเป็นจริง เพราะกระบวนการที่มนุษย์สร้างตนเองให้เป็นตัวตนที่รู้จักได้ (Subjectification) คือกระบวนการที่มนุษย์สร้างตนเองขึ้นมา โดยยอมรับการเป็นองค์ประธานผู้ถูกกระทำ ที่สามารถตัดสินใจกระทำการ (Conscious agency) ด้วยตนเอง ไม่ได้เป็นเพียงร่างกายที่สยบยอม (Docile body) ซึ่งเป็นพื้นที่ปฏิบัติการของอำนาจอย่างสิ้นเชิงอีกต่อไป การก่อรูปของอัตบุคคลในรูปแบบนี้เป็นผลผลิตของบริบททางสังคม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สลับซับซ้อนซึ่งจัดกระทำต่อร่างกาย จิตวิญญาณ ความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ เมื่อผ่านกระบวนการทำความเข้าใจและการใช้เหตุผลก็จะนำไปสู่การยอมรับอย่างไม่มีข้อสงสัยในการเลือกที่จะนำไปสู่การกระทำ (Ibid. 208) การก่อรูปอัตบุคคลที่สามารถตัดสินใจกระทำการต่างๆ ด้วยตนเอง หรือมีความรู้คิดได้ (Subjectivity) จึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้บุคคลรู้ว่าตนเองเป็นใคร จากการมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับบุคคลแวดล้อม ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้บุคคลนั้นรับรู้เกี่ยวกับตนเอง ฉะนั้น การรับรู้ตัวตนของนักสิ่งแวดล้อมเป็นเช่นไร จึงพิจารณาจากการที่บุคคลนั้นนี้รู้ว่าตัวตนของเขาเป็นใคร ความคิดและความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของตนเองเป็นไปในทิศทางใด รวมถึงการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมของตนเองเป็นเช่นไร จากการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสังคมที่ทำให้รับรู้ว่าเป็นนักสิ่งแวดล้อมของตนเองมีลักษณะที่เหมือนหรือแตกต่างจากบุคคลอื่นหรือไม่ อย่างไร

การปรับเปลี่ยนตนเองให้กลายเป็นนักสิ่งแวดล้อมด้วยการฝึกฝนตนเองจากปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนที่ตนอาศัย ซึ่งเป็นวิถีในการบ่มเพาะตนเองจากความรู้หรือระบอบแห่งความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนและองค์กรทางสังคมที่ตนเองเป็นสมาชิกยึดถือปฏิบัติ แล้วบุคคลรับนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติของตน นั่นคือเทคโนโลยีแห่งตัวตน (Technology of the self) เพื่อเปลี่ยนแปลงตัวเองให้กลายเป็นอัตบุคคลที่ตนปรารถนา (Foucault, 1997 p. 291) ในเบื้องต้นบุคคลจำเป็นต้องมีความชัดเจนในความสัมพันธ์ที่มีต่อตนเองหรือ “การรู้จักตนเอง” (Knowing the self) สามารถพิจารณาตนเองบนพื้นฐานของความเป็นจริง เพราะการรู้จักตนเองได้อย่างถ่องแท้ หล่อหลอมให้เกิดการพัฒนาตนเอง (Take care of yourself) ในแนวทางที่ถูกต้องและเหมาะสม นั่นคือรับรู้ว่าจะเลือกวิถีความเป็นนักสิ่งแวดล้อมในรูปแบบใดจึงจะสามารถใช้ศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ได้สูงสุดและดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนของตนเองได้อย่างมีความสุข จากการยอมรับความเป็นจริงต่างๆ ตามที่เป็นอยู่ สามารถอธิบายความเป็นนักสิ่งแวดล้อมในมุมมองของตนเองให้ผู้อื่นรับรู้ อีกทั้งพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอให้สอดคล้องกับยุคสมัยและบริบทแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา (Foucault, 1988 p. 110-122; Danaher, Schirato and Webb, 2000 p. 128) สำหรับแนวทางการดูแลตัวตนประกอบด้วย บุคคลต้องรู้เท่าทันว่ามีกฎเกณฑ์ทางสังคมใดที่มีอิทธิพลต่อความคิดและพฤติกรรมของตนเอง เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับจิตใจส่วนลึกสุดของตนเอง และตรวจสอบอยู่ตลอดเวลาว่าตนเองเข้าใจสภาพความเป็นจริงเพียงใด วัตถุประสงค์ของการนำเทคโนโลยีแห่งตัวตนมาปรับใช้กับการดำเนินชีวิตประจำวันจึงไม่ใช่เพียงการปรับเปลี่ยนตนเองให้สมบูรณ์ สามารถดำเนินชีวิตและแสดงบทบาทของตนเองให้สอดคล้องกับสภาพทางสังคมเท่านั้น แต่การพัฒนาตนเองให้มีประสิทธิภาพสูงสุดย่อมทำให้สังคมโดยรวมมีความก้าวหน้าและมีสถานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นด้วย (Ibid : 129-131)

อันนำมาสู่กรอบแนวคิดในการวิจัย กระบวนการสร้างนักร้องสิ่งแวดล้อมที่รู้จักได้ (Environmental subjectification) โดยอาศัยเทคโนโลยีแห่งตัวตนที่ก่อรูปอัตบุคคลภายในสนามปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นผลจากการนำทางของการบริหารจัดการชีวิตด้านสิ่งแวดล้อมหรือการทำงานของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ ตามแนวทางที่อรัน อกราวอล (Agrawal, 2005 : 194-245) ได้ศึกษาวิธีการกำกับควบคุมประชากรและการสร้างตัวตนของนักร้องสิ่งแวดล้อม โดยมีชุดของเหตุการณ์ต่างๆ (Series of event) ที่ถูกกำหนดแนวทางจาก “คณะกรรมการป่าไม้ประจำหมู่บ้าน” อันได้แก่ การจัดสรรทรัพยากรที่เป็นธรรม (Allocation) การสร้างกลไกการติดตามตรวจสอบ (Monitoring) จากการสอดส่องดูแล (Surveillance) และการควบคุมความสงบเรียบร้อย (Policing) โดยมีวิธีการกำกับตนเองไปตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้ร่วมกัน (Sanctioning) และการมีบทลงโทษที่สามารถบังคับใช้ได้จริง (Adjudication) ส่งผลให้ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญของการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชนเพิ่มขึ้น ซึ่งสะท้อนจากคำอธิบายของพวกเขาที่มีต่อสิ่งแวดล้อมที่ปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา จึงสรุปได้ว่า จิตสำนึกที่รับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมไม่ได้ดำรงอยู่ตามธรรมชาติ แต่เกิดขึ้นในห้วงเวลาหนึ่งและเผยแพร่จนกลายเป็นความจริงที่ชุมชนให้การยอมรับในห้วงเวลานั้น รวมถึงปฏิบัติการด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชนในยุคสมัยหนึ่ง สามารถบ่งชี้ตัวตนของนักร้องสิ่งแวดล้อมที่มีลักษณะเฉพาะตัวขึ้นในยุคสมัยนั้น ดังนั้น “ตัวตนของนักร้องสิ่งแวดล้อม” (Environmental subject) ย่อมเป็นผลผลิตจากความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อมในยุคสมัยหนึ่งซึ่งเข้ากำกับและจัดระบบคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของเขา เพราะการที่ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญในการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชน นั่นคือจิตสำนึกที่เข้มแข็งในการปกป้องทรัพยากรของส่วนรวมที่อยู่เหนือผลประโยชน์ส่วนตัว โดยต้องการให้ความเป็นอยู่ที่ดีของตนคงอยู่ทั้งในปัจจุบันและสืบเนื่องไปยังรุ่นลูกหลานในอนาคต (*Ibid.* 248) ทั้งนี้ ผู้ศึกษาจะขยายประเด็นการศึกษาให้ลึกออกไปเพื่อที่จะตอบคำถามว่า กระบวนการสร้างตัวตนของนักร้องสิ่งแวดล้อมมีการทำงานของอำนาจแบบใดและความรู้ชุดใดที่สร้างความจริงบางประการเข้ากำกับให้ชาวบ้านกลายเป็นนักร้องสิ่งแวดล้อม

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาการสร้างตัวตนของนักร้องสิ่งแวดล้อมในครั้งนี้ ต้องการสร้างความเข้าใจที่มีต่อสิ่งแวดล้อมและนักร้องสิ่งแวดล้อมในอีกมิติหนึ่ง จากกรณีศึกษาที่เห็นการสร้างตัวตนของนักร้องสิ่งแวดล้อมจากการทำงานของชีวะอำนาจ บนพื้นฐานของการบริหารจัดการชีวิต ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐสามารถนำทางประชาชนให้ดูแลสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง โดยส่งเสริมให้พวกเขาแสวงหาและตัดสินใจเลือกแนวทางการรักษาสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับตนเอง ด้วยการวิเคราะห์เรื่องเล่าประสบการณ์ชีวิตด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านที่เป็นสมาชิกเครือข่ายคณะกรรมการป่าชุมชนเขารวมเทียนทองและบุคคลแวดล้อม อาทิ ผู้อาวุโสในชุมชน เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง เจ้าหน้าที่ป่าไม้และเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน จำนวนประมาณ 15 คน เข้าร่วมการสนทนาเพื่อสร้างความรู้ในเรื่องที่ทำการศึกษา เพราะการวิเคราะห์เรื่องเล่าทำให้ผู้ศึกษาสามารถสืบสาวร่องรอยการทำงานของชีวะอำนาจซึ่งอยู่ในรูปของเทคโนโลยีแห่งตัวตนอันเป็นช่องทางที่ทำให้อำนาจกับความรู้แทรกซึมเข้ากำหนดตัวตนของชาวบ้าน เพื่อปรับเปลี่ยนตนเองให้กลายเป็นผู้ที่มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม

นิยามศัพท์

การบริหารจัดการชีวิต (Governmentality) หมายถึง การนำทางการปฏิบัติของรัฐ (Conduct of conduct) เพื่อควบคุมและจัดการการคาดคำนวณแนวทางการดำเนินชีวิตของประชากรอันนำไปสู่วัตถุประสงค์หนึ่งใดเป็นการเฉพาะ

ชีวะการเมือง (Bio-politics) หมายถึง พลังอำนาจในการกำกับตนเอง อันเป็นผลจากการยอมรับให้ความรู้และความจริงบางประการเข้ากำกับจิตใจซึ่งสั่งการลงไปยังพฤติกรรมของตน

เทคโนโลยีแห่งตัวตน (Technologies of the self) หมายถึง แนวทางการปฏิบัติตนเพื่อทำให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตได้อย่างปกติสุข ซึ่งบุคคลสามารถเรียนรู้ได้จากครอบครัว สถาบันการศึกษาและวัฒนธรรมประเพณีภายในสังคมที่ตนอาศัยอยู่

นักร้องแวดล้อมที่รู้คิดได้ (Environmental subjectivity) หมายถึง บุคคลที่สร้างตัวตนขึ้นมาจากความสามารถตัดสินใจดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง และสามารถปรับเปลี่ยนวิถีของการจัดการสิ่งแวดล้อมไปตามพลวัตของสังคม วัฒนธรรมและความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อมที่ผันแปรไปในแต่ละยุคสมัย

ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

เพื่อเปิดมุมมองใหม่ที่ทำให้ประชาชนทุกคนตระหนักว่าตนเองได้กลายเป็นเป้าหมายการทำงานของอำนาจที่เข้ามากับพฤติกรรมทุกด้านในการดำเนินชีวิตประจำวันอย่างที่เราไม่เคยตั้งข้อสงสัยมาก่อน และทำให้เรามีวิจักษณ์ญาณเพิ่มขึ้นในการพิจารณาสิ่งต่างๆ ก่อนที่เราจะยอมรับนำมาปฏิบัติให้กลายเป็นสิ่งปกติธรรมดาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน อย่งไรก็ดี แม้ว่าการศึกษาในครั้งนี้จะทำให้เราเห็นว่ารัฐสามารถสร้างนักร้องแวดล้อมที่ดูแลสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนด้วยตนเองแล้ว ชาวบ้านยังมีช่องทางในการสร้างตัวตนขึ้นมาตามสภาพและสามารถนำทางปฏิบัติบุคคลอื่นซึ่งเป็นพื้นฐานของผู้ที่สามารถรู้คิดได้ อันแสดงถึงแบบแผนของอิสรภาพที่พวกเขาค้นพบได้ในวิถีชีวิตประจำวัน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้การวิเคราะห์เรื่องเล่าตามแนวทางของฟูโกเดียน (Foucauldian narrative approach) ซึ่งมุ่งเน้นศึกษาประสบการณ์ชีวิต (Experience-centred) เป็นวิธีวิทยา (Methodology) โดยผู้ศึกษาจะทำการสืบสวนจากเรื่องราวความเป็นมาของชุมชนและภาคปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคมที่พยายามสร้างภาพแทนความเป็นนักร้องแวดล้อมของชาวบ้านให้มีลักษณะคงที่และมีรูปแบบเดียวกันในห้วงเวลาหนึ่ง เรื่องเล่าวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านภายใต้ความปรารถนาที่จะต่อต้านขัดขืนอำนาจกับความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมจากภายนอกที่พยายามเข้ากำหนดความเป็นนักร้องแวดล้อมของพวกเขา และการเชื่อมต่อเรื่องเล่าประสบการณ์ชีวิตของชาวบ้านแต่ละคนเข้ากับเรื่องราวทางสังคม เพื่อสืบสาวร่องรอยการทำงานของชีวะอำนาจที่อยู่ในรูปของเทคโนโลยีแห่งตัวตนซึ่งเป็นช่องทางที่ทำให้อำนาจกับความรู้แทรกซึมเข้าปรับเปลี่ยนบุคคลให้กลายเป็นผู้ที่มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม

การเข้าถึงกระบวนการสร้างตัวตนของนักร้องแวดล้อมจึงให้ความสำคัญกับการกระทำการของชาวบ้านที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นข้อมูลที่เป็นตัวบทของเรื่องเล่า (Narrative text) ที่ได้จากการสร้างบทสนทนา (Dialogue) ตามแนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured) ส่วนการวิเคราะห์เรื่องเล่าเป็นการตีความของผู้ศึกษาโดยอาศัยโลกทัศน์ ประสบการณ์และพื้นฐานทางทฤษฎี เพื่อที่จะสามารถเข้าถึงเรื่องราวที่ผู้เล่าเรื่องต้องการนำเสนอ โดยผู้ศึกษาจะวิเคราะห์จากประเด็นหลักของเรื่องเล่า (Key themes) ซึ่งจะปรากฏให้เห็นจากเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในห้วงเวลาของชีวิต (Phoenix, 2013 : 75) ที่ได้จากการถอดบทสนทนาออกมาเป็นตัวร่าง (Transcript) เพื่อช่วยให้มองเห็นถ้อยคำที่มีความหมายได้ชัดเจนขึ้น จากนั้นจะนำมาจัดระเบียบใหม่ (Reordering) ด้วยการตีความตัวบทให้เกิดความหมายและการเปิดรหัส (Open coding) มาสร้างเป็นมโนทัศน์ (Concept) จากนั้นนำมโนทัศน์ต่างๆ มาจัดรวมกันให้เป็นชุดของมโนทัศน์ตามหมวดหมู่ (Category) เพื่อค้นหาการทำงานของเทคโนโลยีแห่งตัวตนซึ่งอยู่เบื้องหลังหรือกระบวนการของอำนาจจากปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน โดยอาศัยความไวเชิงทฤษฎี (Theoretical sensitivity) กำหนดประเด็นหลักของเรื่องเล่า ซึ่งภายในหนึ่งประเด็นหลักจะประกอบไปด้วยประเด็นรอง (Sub themes) หรือชุดของเหตุการณ์ย่อยๆ (Series of event) ที่ประกอบขึ้นเป็นปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งแต่ละเหตุการณ์จะร้อยเรียงกันภายในระบบโครงสร้างที่สลับซับซ้อน (Disposition) เพื่อบอกเล่าให้เห็นถึงกระบวนการสร้างตัวตนของนักร้องแวดล้อมภายในชุมชนแห่งนี้ (Bold, 2012 p. 123-130) ซึ่งคัดเลือกจากเรื่องเล่าของชาวบ้านที่มี

ประสบการณ์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนที่มีคุณสมบัติของการเป็นนักสิ่งแวดล้อมที่สามารถตัดสินใจดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง และสามารถปรับเปลี่ยนวิถีของการจัดการสิ่งแวดล้อมไปตามพลวัตรของสังคม วัฒนธรรมและความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อมที่ผันแปรไปในแต่ละยุคสมัย

โดยศึกษาจากการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ซึ่งตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเขาราวเทียนทอง จังหวัดหนึ่งในภาคกลางตอนบน ซึ่งเดิมเคยมีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ แต่เนื่องจากเป็นพื้นที่ป่าใกล้กับชุมชนซึ่งขาดระบบชลประทานและมีความแห้งแล้ง การประกอบอาชีพทางเกษตรเพียงอย่างเดียวทำให้ชาวบ้านไม่พอกิน ต้องอาศัยพื้นที่ป่าในการดำรงชีพ ด้วยการเก็บหาหน่อไม้ เห็ดโคน น้ำผึ้งและสมุนไพรต่างๆ ผลจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ที่ขาดการจัดการ กอปรกับการบุกรุกพื้นที่และการเกิดไฟป่าอย่างต่อเนื่อง ทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็วและกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน ต่อมาพวกเขาเริ่มตระหนักถึงความสำคัญของผืนป่าและเกิดแนวคิดที่จะฟื้นฟูป่าให้กลับคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง โดยชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนและสร้างกฎเกณฑ์การจัดการพื้นที่ป่า ทำให้ชุมชนที่ตั้งอยู่รอบเขาราวเทียนทองสามารถดูแลรักษาผืนป่าที่กว้างใหญ่ ลดปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า ไฟป่าที่ลดน้อยลง ป่าฟื้นฟูสภาพอุดมสมบูรณ์และชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อการยังชีพมากขึ้น ชุมชนจึงมีพลังในการทำงาน มีความผูกพันที่ยึดโยงให้เครือข่ายมีความเข้มแข็ง กอปรกับจิตสำนึกรับผิดชอบที่หยั่งรากลึกเข้าไปในจิตใจของชาวบ้าน ทำให้เกิดกำลังใจร่วมกันพลิกฟื้นผืนป่าและมีอำนาจในการต่อรองกับนายทุนที่พยายามเข้ามาหาผลประโยชน์ด้วยการขยายพื้นที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวได้ในที่สุด

สรุปผลการศึกษา

การพูดคุยกับชาวบ้านที่มีประสบการณ์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ซึ่งถูกนำมาสร้างเรื่องราวกระบวนการสร้างความเป็นนักสิ่งแวดล้อมที่จะกล่าวต่อไป แสดงให้เห็นถึงการต่อสู้ ช่างชิง ความหลากหลายและความไม่คงที่ของอำนาจที่ไหลเวียนอยู่ภายในชุมชน โดยเฉพาะความย้อนแย้งของพลังอำนาจที่จัดกระทำต่อเรื่องเล่าความเป็นนักสิ่งแวดล้อมของแต่ละบุคคล ด้วยวิธีการวิเคราะห์เรื่องเล่าจะทำให้เรามองเห็นถึงสิ่งที่พวกเขายึดถือว่าเป็นความจริง และความเป็นนักสิ่งแวดล้อมที่พวกเขาสร้างขึ้นบนพื้นฐานของความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อมที่ได้รับการยอมรับของชุมชนในยุคสมัยหนึ่ง เพราะความเป็นนักสิ่งแวดล้อมของบุคคลล้วนเกิดขึ้นจากการหล่อหลอมของบริบทแวดล้อมทั้งทางสภาพภูมิศาสตร์ สังคมและระบบความสัมพันธ์ทางสังคม รวมถึงองค์ความรู้ที่ชุมชนสั่งสมมา ส่งผลให้วิถีชีวิตของชาวบ้านมีความเฉพาะที่ เฉพาะตัวที่กำหนดความเป็นนักสิ่งแวดล้อมของพวกเขาขึ้นมา

ความเป็นนักสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการเป็นผู้นำด้านสิ่งแวดล้อม

การเสริมพลัง (Empowerment) เป็นเทคโนโลยีแห่งตัวตนที่กระตุ้นให้ชาวบ้านเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถรักษาสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ด้วยการเปิดโอกาสให้ประชาชนเป็นผู้กระทำการทางสังคมภายในอาณาบริเวณที่รัฐนำทางไว้ ด้วยเหตุนี้ เสรีภาพในการแสดงความเป็นนักสิ่งแวดล้อม ย่อมครอบคลุมทั้งพื้นที่ส่วนตัวและบทบาทตามสถานะทางสังคม เพราะความเป็นนักสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ที่เป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ทางสังคมกับการรับรู้ในภาระหน้าที่ของตนเองซึ่งเกิดขึ้นจากการดูแลตนเองได้ (Care of the self) อีกนัยหนึ่งความเป็นนักสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านเกิดขึ้นจากการบูรณาการระหว่างการกระทำภายใต้โครงข่ายอำนาจภายในสังคมกับความสามารถในการสั่งการตนเองได้ จากกระบวนการต่างๆ ดังนี้

การจัดตั้งกลุ่ม

เมื่อผู้ใหญ่พิศกุลเข้ามารับตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านเขาราวเทียนทองได้ไม่นาน สถานะของความเป็นผู้นำซึ่งถูกกำกับด้วยโครงข่ายของอำนาจทางสังคม ทำให้เธอต้องแสดงบทบาทการให้ความช่วยเหลือด้านอาชีพให้กับลูกบ้านที่ทยอยเดินทางกลับจากกรุงเทพฯ ในยุคฟองสบู่แตก ด้วยการจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านเพื่อแปรรูปผลิตภัณฑ์จากป่าออกจำหน่ายใน

นามของชุมชนและการหาแหล่งเงินทุนเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่ม อย่างไรก็ตาม จิตสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม (Subjectivity) ที่กำกับตัวตนของผู้ใหญ่พิบูล ทำให้เธอตระหนักว่าหากเราเพียงแต่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าเพียงอย่างเดียวโดยไม่มีการสงวนรักษาป่าของชุมชนคงไม่อาจเป็นแหล่งอาหารที่ยั่งยืนของชุมชนต่อไปได้ จึงได้หารือกันเพื่อจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อดูแลผืนป่าให้คงความอุดมสมบูรณ์ดั้งเดิม แนวคิดการจัดตั้งป่าชุมชนของชาวบ้านได้แสดงให้เห็นถึงปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมที่เข้ากำกับบุคคลให้ตรวจตราตนเอง (Monitoring) ตามเกมแห่งความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อม ที่มีเจตจำนงของอำนาจด้านสิ่งแวดล้อม ว่าด้วยการตระหนักถึงความสำคัญของผู้สอยทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัดและการทดแทนทรัพยากรที่สูญเสียไปกำกับพฤติกรรมของชาวบ้านอยู่เบื้องหลัง

การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ

การก่อตั้งป่าชุมชนเขาราวเทียนทองในช่วงแรกประสบปัญหาหลายประการทั้งการขยายเครือข่ายความร่วมมือและการทำความเข้าใจกับชาวบ้านในชุมชน เนื่องจากกฎเกณฑ์การจัดการป่าไม่ว่าจะเป็นการปิดป่า การห้ามล่าสัตว์และตัดต้นไม้ ล้วนขัดกับวิถีชีวิตที่ชาวบ้านดำเนินมาอย่างยาวนาน แม้ทางกลุ่มจะพยายามพูดคุยให้เห็นถึงประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับในระยะยาวและดำเนินกิจกรรมการรักษาป่าให้เห็นเป็นตัวอย่าง “ครั้งแรกๆ ที่เริ่มทำ ชาวบ้านไม่เห็นด้วยเลยคัดค้านกัน แล้วมีกลุ่มนายทุนที่เข้ามาบุกกรุกที่ไปยุชาวบ้านว่า ผู้ใหญ่พิบูล ถ้าไม่ได้ผลประโยชน์คงไม่ลุกขึ้นมาทำ เขาจะต้องได้เงินงบประมาณมาเยอะ จะต้องได้ผลประโยชน์ หวังอะไรข้างหน้า หรือหวังพื้นที่ในเขาเรา เลยมีกระแสคัดค้านไม่เห็นด้วย แม้ผู้ใหญ่ก็ระบมอยู่พักนึง ท้อ มีคนมาพูดให้เราทำอะไรไม่ได้.... บางคนเห็นเราทำสำเร็จอย่างทำแนวกันไฟไม่มีไฟไหม้ป่ามาปีสองปี ก็มาแกล้งจุด เราวิ่งดับไฟไม่ไหว จุดทั้งป่า พอเราไปดับมีการยิงปืนชู่ แต่เราคิดว่าชุมชนเราต้องเข้มแข็งจะปล่อยให้คนข้างนอกมาใหญ่กว่าเราไม่ได้ เราจะไม่ยอม เริ่มหาแนวคิดกันใหม่ มาตั้งกลุ่มกันใหม่ให้เป็นรูปธรรม แม้ผู้ใหญ่เลยขยายเครือข่าย” เมื่อผู้ใหญ่พิบูลถูกบีบบังคับให้ต้องลุกขึ้นมาต่อสู้กับอำนาจของนายทุน ในฐานะผู้นำชุมชนซึ่งถูกปฏิบัติการของอำนาจเข้ากำกับตนเองให้ไปไปตามกฎเกณฑ์ทางสังคม (Sanctioning) อันเป็นผลจากการยอมรับให้ความรู้กับความจริงด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปฏิบัติการของอำนาจที่เชื่อมโยงกับความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม เข้ามากำหนดให้เธอปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ด้วยการแสวงหาแนวร่วมทั้งที่เป็นบุคคล องค์กรภาครัฐและภาคประชาชนสังคมที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นฐานในการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชนและเปิดพื้นที่ให้ตนเองได้มีจุดยืนในฐานะของผู้นำ ตั้งแต่ในระดับท้องถิ่นโดยการขยายเครือข่ายไปยังหมู่บ้านข้างเคียง “แม้อีกเลยขยายเครือข่ายกันขึ้นมา แกนนำพวกเรานี้แหละ ทีแรกก็ไปคุย ส่วนใหญ่จะไปคุยในสายกำนัน ผู้ใหญ่บ้านด้วยกัน ดูลี เขาสนใจมัย เริ่มแรกไปทาง ต.กะบกเตี้ย เข้าทางกำนันให้เขานัดหมู่บ้านที่ติดป่าให้ แล้วเราก็เข้าไปพูดคุย เราน่าจะทำงานเพื่อสร้างความเข้มแข็ง เพื่อเรื่องของป่าเรา เราจะได้ดูแลกันเอง คนรอบเขาราวเทียนทองดูแลกันเองได้แล้ว....ขยายไปไพรนกยูง เราก็ได้เครือข่ายเพิ่ม เรามีการแต่งตั้งคณะกรรมการเครือข่ายทุกหมู่บ้านส่งคนมาเป็นกรรมการ หมู่ละ 1 คน 2 หรือ 3 คน แล้วแต่ละสะดวก โครงสร้างเป็นเครือข่ายรอบเขาทราย 14 หมู่บ้าน มาประชุมกันเราก็จะมาวางกฎเกณฑ์กติการ่วมกัน” จากนั้นเครือข่ายฯ ก็แสวงหาความร่วมมือจากหน่วยงานในระดับชาติ รวมถึงขอรับการสนับสนุนด้านงบประมาณและด้านวิชาการจากหน่วยงานระดับนานาชาติ ได้แก่ กรมป่าไม้ ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่าประเทศไทย (The Center for People and Forests, Thailand : RECOFTC) องค์กรสหประชาชาติและสถานทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย “รีคอฟ แล้วก็ยูเอ็นมาเข้ามาให้ความรู้เรา ด้านการจัดการป่าและการจัดการคนทำกันอย่างไร ให้ด้านวิชาการและสนับสนุนงบประมาณ จัดการป่า เรามาทำกิจกรรมร่วมกัน มีเวทีพูดคุย สร้างความรู้ในการดูแลรักษาป่า การสร้างคนขยายเครือข่าย...มีต่างประเทศมาดูงานหลายชาติ ฝรั่งเศส ลาว กัมพูชา เนปาล อเมริกา มาหลายชาติ” การสร้างพันธมิตรทั้งทางด้านความรู้ งบประมาณและอุดมการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม เป็นกระบวนการหนึ่งที่หล่อหลอมให้ความเป็นผู้นำด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านมีความเข้มข้นมากขึ้น

การจัดหางบประมาณ

นอกจากความสามารถในการเป็นผู้แสวงหาแหล่งทุนเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนจะเป็นดัชนีบ่งชี้ถึงความเป็นผู้นำด้านสิ่งแวดล้อม การเขียนข้อเสนอขอรับการสนับสนุนเงินทุนจากองค์การสหประชาชาติและสถานทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย ยังสะท้อนให้เห็นว่าผู้นำชุมชนได้กลายเป็นพื้นที่ปฏิบัติการของอำนาจในการจับจ้องตนเอง (Gazing) ให้เป็นไปตามเจตจำนงของอำนาจกับความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม ด้วยการแสวงหาแหล่งเงินทุนเพื่อใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด “หลังจากตั้งเป็นเครือข่ายแล้วต่างชาติเริ่มเข้ามา..... เขาแนะนำให้เราเขียนของประมาณยูเอ็น เครือข่ายหมู่ละคน สองคนก็ต้องมาช่วยกันคิด ครูบาอาจารย์ มาช่วยกันคิด ถ้าคิดกันเอง 4-5 คน คงไม่ไหว คิดกันอยู่สามวันติดๆ กัน ของบมาได้ 2.7 ล้านบาท ให้มาทำงาน 2 ปี แต่เราทำงานได้เกือบ 5 ปี” โดยตระหนักรู้ว่าตนเองต้องใช้ความสามารถในการบริหารงบประมาณให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อสิ่งแวดล้อมและชุมชน “การบริหารเงิน เรามีวัตถุประสงค์อยู่แล้วว่าจะทำอะไร พอเราใช้เงินก็ต้องใช้ให้คุ้ม..... เราจะเรียกประชุม ก่อนเราจะใช้เงินเราจะทำแผนขึ้นมาก่อนว่ามีกิจกรรมอย่างนี้ๆ มีงบประมาณเท่านั้นะ มีกิจกรรมอะไรบ้าง พอทำกิจกรรมเสร็จเราก็จะมาสรุปผลด้วยกันว่าค่าใช้จ่ายเท่าไร มีบัญชีรายรับรายจ่าย เรามีโปรแกรมคำนวณค่าใช้จ่าย พอไปประชุมก็จะชี้แจงรายละเอียด.... ใช้ไปเท่านั้นะ เหลือเท่านี้ไว้ส่วนกองกลางไว้บริหารจัดการกันต่อไป ที่เราสามารถทำงานต่อไปได้เกือบ 5 ปี เพราะบางกิจกรรมเงินมันเหลืออย่างค่าอาหาร ได้มา 2 หมื่น เหลือ 3-4 พันเราก็เก็บไว้สะสม มีเงินเราก็เขียนโครงการเติมไปด้วย” และมีการทบทวนตนเองอย่างสม่ำเสมอตั้งเช่นการส่งคืนเงินโครงการพัฒนาหมู่บ้าน “เราเป็นประธาน คุมการเบิกจ่ายเงิน เราว่ามันไม่โปร่งใสแล้วละ ไปซื้อรถแท็กซี่ 60 มาคิดเงิน 100 บาท.... แม้ผู้ใหญ่ไม่ยอมทำ โกง เงินเอามาใช้ก็ไม่เกิดประโยชน์ แล้วยังทำให้ชาวบ้านเกิดความแตกแยกกันอีก... ตรงนี้ก็เลยคืนเงิน ทำเรื่องที่ทำค้างอยู่ก็ทำให้จบโครงการไป แต่ที่เหลือเราส่งคืน ใช้เงินได้ล้านกว่าบาท เหลืออีกสี่ล้านคืนเลย” นี่คือการระดมทุนสร้างตัวตนของนักสิ่งแวดล้อมจากปฏิบัติการด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ซึ่งเป็นผลจากการทำงานของอำนาจในการกำกับตนเองให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ทางสังคมที่สัมพันธ์กับความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม สร้างความจริงด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมตามวิถีของชุมชนเข้ากำหนดตัวตนของผู้ใหญ่ที่ถูกละ

การประสานงาน

ผู้ประสานงานเครือข่ายนับว่ามีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้การทำงานของเครือข่ายป่าชุมชนมีประสิทธิภาพ สมศักดิ์ได้เข้ามารับหน้าที่นี้ภายหลังจากที่เครือข่ายฯ ได้รับงบประมาณอุดหนุนโครงการจากองค์การสหประชาชาติ ทำให้เขามีโอกาสทำหน้าที่หลักในการจัดประชุมประจำเดือน โดยสัญจรหมุนเวียนไปยังหมู่บ้านเครือข่ายต่างๆ และประสานงานเมื่อมีกิจกรรมต่างๆ ของเครือข่าย “จัดตั้งเป็นคณะกรรมการของเครือข่าย ให้แต่ละหมู่บ้านส่งตัวแทนมาเวลามาประชุมกันก็ปรึกษาหารือกัน ส่วนใหญ่จะทำร่วมกัน คนที่สนใจจะส่งตัวแทนมา หมู่ละคนสองคน เพราะกรรมการเครือข่ายมีทั้งหมด 16-17 คน กิจกรรมส่วนใหญ่มีปลูกป่า ดับไฟ ลาดตระเวน ที่เราประสานคนให้ไปช่วยกัน” การประชุมที่จัดขึ้นเป็นประจำเพื่อสื่อสารให้สมาชิกได้รับทราบข้อมูลที่ถูกต้อง ตรงกัน ซึ่งทำให้การบังคับใช้กฎเกณฑ์เป็นไปได้จริง “เราต้องใช้ข้อมูลเดียวกัน จะไปทางไหนก็เหมือนกัน ให้มันตรงกัน ถึงจะว่าชาวบ้านได้ ห้ามเขาได้ ทำร่วมกัน ปากก็เริ่มดี เห็นชัดขึ้นเลย เขาก็เกรงใจพวกเรา เราทำกันจริงๆ” อีกทั้งทำให้สมาชิกทุกคนได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเพิ่มพูนความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการป่ามากขึ้น “เวลาประชุมคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน จะถามคนนั้นคิดยังไง คนนี้คิดกันยังไง แบบไหนจะให้ป่าเราดีขึ้น แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันตอนประชุมร่วมกัน วนกันไป” รวมถึงการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเรื่องงบประมาณของโครงการต่างๆ “ก่อนเราจะใช้เงินเราจะทำแผนขึ้นมาก่อนว่ามีกิจกรรมอย่างนี้ๆ มีงบประมาณเท่านั้นะ พอทำกิจกรรมเสร็จเราก็จะมาสรุปผลด้วยกันว่าค่าใช้จ่ายเท่าไร พอไปประชุมก็จะชี้แจงรายละเอียด การมีส่วนร่วมทำให้ไม่มีปัญหา ทุกคนรับรู้หมดว่าค่าใช้จ่ายอะไรเท่าไร เราก็ชี้แจงยอดทั้งหมด เราก็จะมาสรุปโครงการด้วยกัน ใช้ไปเท่านั้นะ เหลือเท่านี้ไว้ส่วนกองกลางไว้บริหารจัดการกันต่อไป” การประสานงานได้

เชื่อมต่อระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในชุมชน ประสานประโยชน์ของทุกฝ่ายให้มีความเสมอภาค เท่าเทียมและเสริมสร้างประโยชน์สูงสุดให้กับชุมชน จึงเป็นปฏิบัติการของอำนาจกับความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมที่เข้ากำกับความเป็นผู้นำด้านสิ่งแวดล้อมในระดับของจิตสำนึก ซึ่งตระหนักรู้ว่าการทำงานของตนเองสามารถจัดสรรทรัพยากรให้เกิดความเป็นธรรม (Allocation) ผ่านการบังคับใช้กฎเกณฑ์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ทุกฝ่ายในชุมชนได้ประโยชน์สูงสุดอย่างแท้จริง

ความเป็นนักสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการพึ่งพิงป่า

กระบวนการที่บุคคลสร้างตนเองให้กลายเป็นนักสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องอาศัยเทคโนโลยีแห่งตัวตนที่สำคัญคือการบ่มเพาะตนเองจากปฏิบัติการทางสังคมให้กลืนกลายเป็นวิถีชีวิตประจำวันของพวกเขา อันเป็นผลจากอิสรภาพในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน หรือนัยหนึ่ง อิสรภาพคือปฏิบัติการหนึ่งที่สร้างความเป็นนักสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านขึ้นมา (Freedom is practice) ซึ่งเกิดขึ้นจากสถานะที่ประชาชนมีอิสระในการกระทำการทางสังคมภายในอาณาบริเวณ ซึ่งเป็นพื้นที่ทับซ้อนกันระหว่างการถูกกำหนดจากเกมส์แห่งความเป็นจริงซึ่งเป็นปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม ที่เข้ากำหนดความเป็นนักสิ่งแวดล้อมกับการตระหนักรู้ถึงความเป็นนักสิ่งแวดล้อมของตนเองอย่างถ่องแท้ จากกระบวนการเหล่านี้

การอาศัยผืนป่าเป็นแหล่งอาหาร

การพึ่งพิงป่าของชาวบ้านแสดงถึงระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านที่ผูกพันกับธรรมชาติอย่างแนบแน่น โดยก่อร่างขึ้นเป็นภูมิปัญญาการเก็บหาของป่าที่สั่งสมจากรุ่นปู่ตายาย ด้านหนึ่ง ความเป็นนักสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านจึงก่อรูปขึ้นจากความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษซึ่งได้มีการลองผิดลองถูก จนกลายมาเป็นความจริงที่สืบทอดเป็นแนวทางปฏิบัติของชุมชนหรือกลไกการตรวจสอบตนเองของชาวบ้าน (Monitoring) ด้วยการตระหนักรู้ว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ทั้งมนุษย์และธรรมชาติมีความเท่าเทียมกัน มีความสัมพันธ์กันและต้องดูแลซึ่งกันและกัน “เราเรียนรู้จากพ่อแม่ เขาพาไปหา ลูกเด็กเล็กแดงเขาก็รู้วิธีหาของป่ากัน แต่คนข้างนอกที่เขาไม่ค่อยได้หา คนบ้านไกล จะเอาเสียมเอาอะไรมาด้วย มาขุดหน่อไม้ หน่อไม้จะขึ้นช้า ถ้าเราเอามือหักเฉยๆ มันจะขึ้นเร็ว เราจะไม่ขุด ถ้าขุดไป มันจะขึ้นน้อย ถ้าคนข้างนอกเข้ามาจะขุดหมดเลย ถ้าเป็นคนในหมู่บ้านเขาจะรู้ ถ้าเลยขึ้นหัวเขาก็ไม่หักแล้ว เขาก็ปล่อยให้มันเป็นต้น ถ้าเล็กมากก็ปล่อยให้มันจะได้มีลำเลียงกอดด้วย คนในหมู่บ้านจะรู้กันเลย” ขณะนี้อีกด้านหนึ่ง ความเป็นนักสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านก่อรูปขึ้นจากการฝึกฝนตนเองผ่านปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งอยู่บนพื้นฐานของศาสตร์ด้านสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับอำนาจอันเกิดจากกฎเกณฑ์ของคณะกรรมการป่าชุมชน สร้างความเป็นจริงด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม เมื่อชาวบ้านปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าวแล้วเห็นผลว่าสิ่งแวดล้อมของพวกเขาอุดมสมบูรณ์ขึ้นจริง ความเป็นจริงนั้นย่อมเข้ากำกับกับชาวบ้านจนถึงระดับของจิตสำนึก “พอเขามีการปิดป่า เริ่มแรกไม่ค่อยเห็นด้วยเท่าไร พอเขาเข้าชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือกัน เห็นด้วย อย่างของเรา ผู้ใหญ่จรัลเขามาชวนไปเป็นกรรมการป่าชุมชน เราก็ก็น่าจะไปประชุมบ่อยๆ ทีนี้เราก็ก็น่าจะรู้ เข้าใจว่าเราหาได้ แต่เราก็ต้องรักษาป่าไว้ด้วย ควบคุมกันไป..... เขาก็พาไปประชุม ไปดูงานข้างนอก ทีนี้เราก็ก็น่าจะ เราจะได้ทำถูก รับความรู้นั้นมาว่า ถ้าเราไม่ดูแลรักษาป่า ป่าก็จะหมดไป ไปเห็นของคนอื่นเขาจะดีมาก ดีกว่าของเรา ตามห้วยเขาแข่งนี่ก็ไปดู เราก็ก็น่าจะให้ป่าเราอุดมสมบูรณ์เหมือนของเขา”

การปลูกป่าทดแทน

การดำรงชีวิตของชาวบ้านด้วยความกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ สะท้อนให้เห็นจากการที่พวกเขาอาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างไม่เอาเปรียบหรือมุ่งหวังผลประโยชน์เพียงประการเดียว เมื่อพวกเขาได้รับก็สมควรต้องทดแทนรักษาให้คงอยู่และเพิ่มพูนให้มากขึ้น “ห้ามตัดไม้ ถ้าบางคนเขาเดือดร้อนจริงๆ คนจนที่เขาจะปลูกบ้าน กระท่อบ เขามาขอ เราก็ก็น่าจะเห็นว่า เขาตั้งใจตัดหรือเปล่า ศักยภาพเขาพอหาซื้อเสาปูนได้หรือเปล่า เราก็ก็น่าจะคุยกับกรรมการว่า สมควรไหม้ย ถ้าจนจริงๆ เราให้ ตัดหกดตัน บ้านปลูกหกดตัน ต้องใช้หกดตัน แล้วให้เขาปลูกต้นไม้แทน พอปลูกต้นไม้ต้องมาช่วยกัน

ปลูกนยะ” การอาศัยอยู่ท่ามกลางผืนป่ามาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ทำให้พวกเขาเรียนรู้สภาพป่าของชุมชนมีลักษณะเช่นใด ประกอบด้วยพันธุ์พืชและสัตว์ชนิดใด ควรจะสงวนรักษาไว้ด้วยวิธีการใดจึงจะเหมาะสมกับบริบทแวดล้อมของชุมชนแห่งนี้ จนกลายเป็นวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่สามารถพลิกฟื้นสภาพป่าให้กลับมามีความร่มรื่น เป็นเพราะเครือข่ายฯ ได้สร้างเรือนเพาะชำกล้าไม้ ทั้งจำพวกที่เป็นอาหารและไม้ยืนต้น สำหรับปลูกป่าเสริมบริเวณป่าเสื่อมโทรมและพื้นที่ว่างเปล่า “พอชาวบ้านเขามาหาหน่อไม้ หน้าฝน เราก็ใส่ถุงให้เขาไป เราไปตัดตรงทาง กวักมือเรียกให้เขาไปคนละต้นสองต้น ไปปลูกให้ด้วยนะ หาหน่อไม้ตรงไหนวาง เอาไปปลูกเสริมให้ด้วย เราทำเองไม่ไหวต้องให้เขาช่วยด้วย ไปปลูกเสริมที่ว่างๆ พวกไม้ที่เราเพาะไว้ได้ ตรงไหนมันว่าง โลง เอาไปปลูกหน่อย กว่าจะได้ต้นนาน ไม้สักปลูกไว้ที่เขาเอาเมล็ดมาขามไปหว่านไว้ด้วย เป็นกระสอบ มันมีวิธีการปลูก ต้องอาศัยต้นที่ขึ้นง่าย ๆ ก่อนเป็นร่ม” การสั่งสมความรู้เกี่ยวกับพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ของชาวบ้านก่อให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งกลายมาเป็นกฎเกณฑ์การจัดการป่าตามวิถีของชุมชน จากข้อปฏิบัติที่กำหนดให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์อย่างไม่ซุกซนเกินไปกำลังการผลิตของป่า ซึ่งจะทำให้พวกเขาสามารถเข้าไปเก็บหาผลผลิตจากป่าได้ตามฤดูกาลตลอดทั้งปี จนกลายเป็นความจริงที่เข้ามากำกับให้พวกเขาปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างรู้ซึ่งถึงคุณค่า อีกทั้งยังรู้จักวิธีการสงวนรักษา ทดแทนและเพิ่มพูนให้มีจำนวนมากขึ้น

ความเป็นนักสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการเป็นผู้พิทักษ์ผืนป่า

แม้ว่ากระบวนการที่บุคคลสร้างตนเองให้กลายเป็นนักสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องอาศัยเทคโนโลยีแห่งตัวตนที่สำคัญ คือ การฝึกฝนตนเองผ่านปฏิบัติการทางสังคมให้กลืนกลายเป็นวิถีชีวิตประจำวันของพวกเขา ด้านหนึ่งความเป็นนักสิ่งแวดล้อมจึงถูกกระทำจากอำนาจที่ครอบงำตัวตนให้เชื่อเชื่อ หากอีกด้านหนึ่งบุคคลย่อมมีความตระหนักรู้เกี่ยวกับตนเอง พวกเขาจึงสามารถสร้างตัวตนจากอิสรภาพในการกำหนดความหมายของนักสิ่งแวดล้อมขึ้นมาด้วยตนเอง เพราะการรักษาสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนนอกจากจะแสดงถึงสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังสะท้อนอิสรภาพที่แท้จริงของพวกเขาอีกด้วย ดังเช่นกระบวนการสร้างความเป็นนักสิ่งแวดล้อมเหล่านี้

การปกป้องผืนป่า

เมื่อผืนป่าของชุมชนเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็วอันเป็นผลจากการบุกรุกของนายทุนเพื่อปลูกพืชเชิงเดี่ยว การลักลอบตัดไม้เพื่อเผาถ่านและการลักลอบจุดไฟป่า ทำให้ลุงธรรมและเพื่อนบ้านไม่อาจทนนิ่งเฉยอยู่ได้ เขาลุกขึ้นมาเริ่มต้นรักษาป่าด้วยการดับไฟป่าซึ่งมักเกิดขึ้นเป็นประจำในห้วงฤดูแล้ง แม้ในช่วงแรกชาวบ้านจะมองเห็นว่าเป็นเรื่องแปลกประหลาดก็ตาม “ชาวบ้านเขาเห็น ว่ามันบ้ามันนี่ เขาว่าบ้ากันทั้งนั้น ไปวิ่งดับไฟบนเขา กัน กลางคืน ช่วยกันดับไฟ เอาถังแกเลลอนยี่สิบลิตรนี่แบกขึ้น แล้วเอาถังโยกกับถังฉีดยา สะพายขึ้นไปบนเขา ลำบาก ไอ้คนแบกก็แบก พอไฟดับ ทีนี้ก็มีดีแล้ว เมื่อก่อนไม่มีไฟฉาย คลำกันลงมา ลงเขาก็กุ๊กกุ๊ก กว่าจะถึงตีนเขาได้ก็เหนื่อย” ต่อมามีการก่อตั้งเครือข่ายป่าชุมชนเขาจึงอาสาทำหน้าที่ตรวจตราป่า โดยตั้งชุดลาดตระเวนประจำขึ้นแต่ละหมู่บ้านซึ่งจะทำหน้าที่เดินตรวจตราป่าเป็นเวลาหนึ่งเดือนเต็มตั้งแต่เริ่มประกาศปิดป่าในห้วงเดือนกันยายนของทุกปี “เดินตรวจไม่ให้ใครมาลักลอบ ต้องช่วยกันผลัดกัน หมู่ละ 2 คน 3 คน ช่วยกัน เราเดินฝั่งนี้ เขาเดินกันฝั่งโน้น เวลาไฟเกิดก็ซิวรถเครื่องไปตามกัน มีรถปิคอัพเก่าๆ อยู่คันหนึ่ง ซีนล้อหลุด อยู่ในป่า เอาไปแก้อีก” การรวมกลุ่มกันตั้งชุดลาดตระเวนป่า การดับไฟป่าและการทำแนวกันไฟ นอกจากจะแสดงถึงศักยภาพในการสร้างกลไกตรวจการ (Surveillance) ป่าของชาวบ้านแล้ว ยังทำให้พวกเขารู้จักประยุกต์อุปกรณ์ทางการเกษตรมาใช้เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งสะท้อนถึงความเป็นนักสิ่งแวดล้อมที่รู้จักได้ด้วยตนเอง ไม่ได้ถูกครอบงำจากอำนาจที่สัมพันธ์กับศาสตร์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่รัฐพยายามใช้ในการกำกับประชากรอย่างสิ้นเชิง “ประสบการณ์จากดับไฟป่าของป่าไม้กับของชาวบ้านคนละเรื่องกัน ป่าไม้เอาไม้มาให้เราหอบ แต่ของเราใช้ถังฉีดน้ำที่ใช้ตามการเกษตร กับไม้กวาดบ้านเป็นมัตฯ มาหอบตามของเราจะดับได้ดีกว่า เร็วกว่า แล้วไม่กระเด็น ถ้าเอาไม้มาหอบที่กระเด็นไปข้างหน้าเรื่อย” รวมถึงเทคนิคที่ทำให้ไฟป่าไม่เกิดขึ้นรุนแรง “เวลามีไฟป่าก็ดับ แต่ช่วงหลังเราปล่อยบ้าง เพราะถ้ามันไม่เกิดมา 4-5 ปี เศษไม้มันทับถมสูง จะไหม้มัน พวกพืชชั้นล่างจะตายหมด ถ้าปล่อยให้ไหม้

ปีต่อปี เฉลี่ยแล้วจะใหม่ไม่แรงเท่าไหร่ ต้นไม้ที่โตๆ ระดับเมตรหนึ่งก็จะไม่ตาย ทำแนวกันไฟ แต่มันไม่ค่อยอยู่หรือก เอาไม่อยู่ มันข้ามได้ เขามันชัน ทำได้แต่พื้นล่าง เราก็ทำแนวกันไฟไว้ได้” ความร่วมมือในการดูแลป่าอย่างกระตือรือร้นของชาวบ้านจึงเป็นกระบวนการสร้างความเป็นนักร้องแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์จริงซึ่งสะท้อนออกมาจากเรื่องของพวกเขาเล่า

การตัดสินโทษ

เมื่อมีการตั้งกฎเกณฑ์การจัดการป่า ย่อมมีการละเมิดและการตัดสินโทษผู้ฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ (Adjudication) อย่างไรก็ตาม การลงโทษในที่นี่ไม่ได้หวังผลให้ชาวบ้านเกรงกลัวต่อบทลงโทษ เพราะเป็นกระบวนการที่ละมุนละม่อม และต้องการเพียงให้พวกเขาตระหนักรู้ถึงกฎเกณฑ์ทางสังคม บทลงโทษจึงเป็นเพียงการหลอหลอมให้ชาวบ้านเข้าสู่วิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งสะท้อนถึงการต่อรองให้ป่าดำรงอยู่ได้ “เราเน้นการทำงานแบบไม่มีศัตรู พุดคุยกันก่อน ครั้งแรกเราจะตักเตือน แต่ถ้าทำผิดครั้งที่สอง สามเราไม่ตักเตือน ต้องทำตามกฎกติกาของเรา จะปรับเข้ากองทุน บางคนครั้งเดียวโดนเตือนเขาก็ไม่มาอีก แต่บางคนที่มาซ้ำสองเขายินดีจ่าย ส่วนคนข้างนอกจะหิวห่มอ กรรมการเราไปเจอ เขาบอกจะขอใบเสร็จ กรรมการชุดนี้มีบัตรมัย เรบอกเขาว่าให้หรือเดี่ยว เราก็แจ้งตำรวจยึดของกลางได้แล้วให้มาเอาไปขึ้นศาลได้เลย” เมื่อชาวบ้านสำนึกว่าตนเองเป็นผู้เสียหายในการดูแลป่าจากพื้นฐานของความรู้ในการจัดการป่า กอปรกับมีกฎเกณฑ์การจัดการป่าที่ถูกกำหนดจากเครือข่ายคณะกรรมการป่าชุมชนรองรับ จึงเอื้ออำนวยให้พวกเขาสามารถแสดงบทบาทสำคัญที่ทำให้ผืนป่ามีความสงบเรียบร้อย (Policing) พวกเขาเฝ้าระวังตนเองให้ทำหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ บนพื้นฐานของระบบของความสัมพันธ์ที่วางไว้ร่วมกัน บางครั้งผลักดันให้พวกเขามีความกล้าหาญพอที่จะต่อสู้กับอำนาจของนายทุน “นายทุนบุกรุกพื้นที่ ป่าไม้ก็มาดู เรากับหลักเอาไว้ กินพื้นที่เข้าไปหมดเลย เราไปแจ้งให้เจ้าหน้าที่ลงมาสำรวจ ทิวไม้ถ่ายทำด้วยนะ ป่าไม้เข้าไปปลักออก เราก็ปลักเสาทิ้ง กรูกันเข้าไป แจ้งเจ้าของเขาเป็นผู้พันแกเกษียณแล้ว มาทำไร่ เราก็แจ้งเขาต้องถอนออก ได้คืนพื้นที่”

กล่าวโดยสรุป การบริหารจัดการชีวิตด้านสิ่งแวดล้อม แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวตนของนักร้องสิ่งแวดล้อมกับปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนซึ่งเป็นพื้นฐานของการเกิดนักร้องสิ่งแวดล้อมที่มีบุคลิกเฉพาะต่างๆ ต่างจากแนวคิดอื่นซึ่งการเกิดขึ้นของนักร้องสิ่งแวดล้อมดำรงอยู่อย่างอิสระจากบริบทแวดล้อมทางสังคม และแสดงให้เห็นว่าอำนาจกับความรู้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจใดที่ปราศจากความสัมพันธ์เชิงสถาบันภายในขอบเขตของความรู้ เมื่ออำนาจกับความรู้มีความสัมพันธ์กันและดำรงอยู่ภายในระบอบแห่งความเป็นจริง อำนาจจึงไม่ได้มีเพียงแง่มุมของการกดขี่เท่านั้น เพราะอำนาจในเชิงสร้างสรรค์เป็นการสร้างเครือข่ายของอำนาจที่ทำงานผ่านทุกส่วนของสังคม ซึ่งมองเห็นได้ชัดเจนภายในความสัมพันธ์ของเครือข่ายทางสังคม อำนาจที่ทำงานผ่านความรู้จึงนำไปสู่การสร้างปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและเข้ากำหนดตัวตนของนักร้องสิ่งแวดล้อมให้เป็นผู้ที่มีความเข้าใจตนเองอย่างลึกซึ้งหรือการเป็นนักร้องสิ่งแวดล้อมที่รู้คิดได้ การที่ชาวบ้านรู้เท่าทัน เข้าใจป่า เกิดจากประเพณีปฏิบัติของชุมชนเป็นความรู้ที่มีพลวัต ทำให้พวกเขาไม่ถูกครอบงำด้วยอำนาจที่แข็งเหมือนกฎหมายหรือศาสตร์แห่งความรู้ที่มีบรรทัดฐานกำหนดไว้อย่างแน่นอนตายตัว แต่เป็นภูมิปัญญาที่ยืดหยุ่น ปรับเปลี่ยนไปได้ตามกาลเวลา อีกทั้งยังเป็นความรู้ที่ผูกติดอยู่กับตัวเขา พวกเขาจึงสามารถจัดการหรือเปลี่ยนแปลงการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนได้ตลอดเวลา เนื่องจากความรู้ดังกล่าวไม่ได้มีความถาวร ตายตัว หรือสถิตอยู่ในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งเป็นการเฉพาะ ดังเช่นสถาบันการศึกษาหรือในตำราเรียน ทำให้ชาวบ้านสามารถทบทวนและปรับเปลี่ยนความคิด ความเชื่อด้านสิ่งแวดล้อมให้สอดคล้องกับองค์ความรู้ด้านการจัดการป่าที่เขายอมรับในแต่ละยุคสมัยได้

เอกสารอ้างอิง

- อานันท์, ก. (2555). **คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์ จากวาทกรรมของอัตบุคคลถึงจุดเปลี่ยนของอัตตา**. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Agrawal, A. (2005). **environmentality : techologies of government and the making of subject Durham**. Blackwell Publishing Ltd.
- Bold, C. (2012). **Using Narrative in Research**. London: SAGE Publications Ltd.
- Danaher, G., Schirato, T., & Webb, J. (2000). **understanding foucault**. London: SAGE Publications Ltd.
- Foucault, M. (1983). **The Subject and Power**. In H. L. Dreyfus & P. Rabinow (Eds.), *Michel Foucault : Beyond Structuralism and Hermeneutics* (2 ed.). Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, M. (1988). **Technologies of the self**. In T. A. B. Group (Ed.), *The Body*. London and New York: Routledge.
- Foucault, M. (1991). **Governmentality**. In G. Burchel, C. Gordon & P. Miller (Eds.). Hemel Hempstead : Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, M. (1997). **Technologies of the self**. In P. Rabinow (Ed.), *The Essential Work of Michel Foucault Volume 1 Ethics : Subjectivity and Truth*. New York: The New Press.
- Foucault, M. (2008). **The Birth of Biopolitics Lectures at College De France 1978-1979**. New York: Palgrave Macmillan.
- Luke, T. (1995). On Environmentality: Geo-Power and Eco-Knowledge. **The Discourses of Contemporary Environment Cultural Critique**, 64.
- Murdoch, J., & Ward, N. (1997). Governmentality and Territoriality: The Statistical Manufacture of Britian's "National Farm". **Political Geography**, 16(4), 307-324.
- Phoenix, A. (2013). **Analysis narrative contexts**. In M. Andrews, S. Corinne & M. Tamboukou (Eds.), *Doing Narrative Research*. Los Angeles: SAGE Publications Ltd.
- Rutherford, S. (2007). Green Governmentality : Insights and Opportunities in the Study of Nature's Rule. **Progress in Human Geography**, 31(3), 298, 299.
- Tamboukou, M. (2013). A Foucauldian Approach to Narratives In M. Andrews, S. Corinne & M. Tamboukou (Eds.), **Doing Narrative Research** (2 ed.). Los Angeles: SAGE Publications Ltd.